

R. Støren 1943 Seljord herred

Norges Geologiske Undersøkelse

Guldnes Kobberverk.

Bergarkivet
Rapport nr.: 607

I dagene 10-13 juli 1942 foretok jeg en befaringsreise av det nedlagte Guldnes Kobberverk ved Sundsbarmvannet i Seljord, Telemark fylke. Man kommer derhen enten fra Seljord og op den bratte "Guldnesvei" gjennom Kivledal til Sanden ved Sundsbarmvannet, eller lettere fra Nutheim og Manndalen, hvor igjennom nevnte innsjø har sitt avløp. Jeg hadde stasjon hos Eivind Kvaale, gårdbruker og bestyrer av telefonstasjonen i Manndalen. Derfra til Guldnes går en 3½ km. lang kjørevei til oset og videre 4½ km. båtreise. Som kjendtmann hadde jeg student Olaus Høydal, der var meget nyttig blandt annet ved optagelsen av en kroki av Guldneshalvøen.

I år (1943) fortsattes undersøkelsen av forholdene ved Guldnes i dagene 9-16/7 som tidligere nevnt sammen med geologen magister Henr. Neumann. Stasjonen var også denne gang på Kvåle i Manndalen og kjentmannen student Høydal.

Norges Geologiske Undersøkelse

Bergarkivet.

1.

Det mer enn 420 år gamle bergverksanlegg, som nu bærer navnet Guldnes strekker sig fra sydenden av en halvø i Sundsbarmvannets søndre del omtrent midtveis mellom utøset i Manndalen og Sanden i Kivledal. Sydsiden av Guldnesset danner en bukt med sandstrand, hvor de på vannet brukelige flatbundete robåter lett kan legge tillands. Sanden består av avgang fra et ovenforliggende pokverk fra 1860-årene, hvorav grunnmuren og enkelte andre rester gjenstår som ruiner. Svære bergaldtipper, av hvilke et par må være meget gamle, strekker sig utover mot vannet til syd likesom slig- og avgangshaugen fra den siste drifts opberedning strekker sig terrasseformig opover fra stranden til det ca. 125 m. lange stykke til det store dagbrudd (I), oprindelig kaldt "Kongsgruben" (1540) (Hans Jacob Wille: "Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld i Övre-Tellemarken", Kbhvn., 1786) senere "Louisegruben" (1690-årene, sandsynligvis efter Kronprinsesse Louise av Danmark). Dagbruddets vestvegg er ca. 30 m. høi og helt steil. Man ser grønfarvete striper av sekundærmineralet Malachit i bergveggen, som er fuld av årer og sletter og innimellem sees flekker av gylden kobberkis.

Distriktets bergarter tilhører Telemarksformasjonens kvartsitområde. Kvartsitbenkene stryker nordsydlig, men har inden Sundsbarmvannets ørekke, Guldneshalvøen innbefattet, lokale strökretninger, som tyder på dislokasjoner i innsjøbassengets centrale del. Bergarten er gjennemsatt av grönstenganger og kvartsganger og utstyrt med kvartsslirer. Guldnesforekomstene optrer langs en brudlinje (forkastning) i kvartsitbergarten ledsaget av to eller flere grönstenganger i en brecciesone, hvis strökretning er N-20° V påvislig i en lengde av et par km. Sonen, som ved det ovennevnte dagbrudd Kongsgruben har en mektighet av 25-30 m. med avtagende mektighet nordover, er opfyldt med brudstykker av kvartsit, amfibolit og grönsten sammenkittet av sterk rød feldspat og mindre mengder lyserød kalkspatt samt kvarts. Ertsmineralene er hovedsakelig kobberkis og noget broketkobbererts (Bornit), små mengder svovelkis. Kvartsitbergarten fører aksessorisk svovelkis, grönstenen magnetkis. Brecciesonen er gjennemsatt av kvartsittganger og kvartsslirer. Den taper sig som sagt nordover og sprer sig vistnok i flere utløpere i sydlig retning.

Grubedriften er tydeligvis først anlagt som dagbrudd på begge sider av det nordveststrykende slukt mellom Guldneshalvøen og innsjøens vestkyst, hvor det var fordelaktig å drive (se vedlagte kartskisse i mstk. 1 : 2000). Kongsgruben på vestsiden, Pernillegruben på østsiden. Fra Kongsgrubens dagbrudssåle, som delvis er tildekket av blokker av ras fra vestveggen, går 3 synker på dypet, hvor der er drevet flere dypetasjer. Synkene er dessværre opfyldt av ras, så de ikke er tilgjengelige. De vil bli nærmere omtalt under omtalen av bergverkets forkjellige driftstider. Omtrent 4 meter over sålen oppe i dagbruddets vestvegg er der imidlertid indrevet en ort vestover, som forgrener sig innover. Likeledes er feltort sydover nogenlunde i samme nivå, samt et innslag 6-7 m. høiere oppe i dagbrudsveggen. Dagbrudssålen er ca. 35 m. lang og gjennemsnittlig 12 m. bred.

På den annen side av dalssluktet omkring 100 m. nordover i ströket er drevet et litt mindre dagbrudd (II). Pernillegruben, hvis bunn er utløst med et tverslag vestover, så det svære gesenk er tørrlagt. Bruddet, som danner en stor forsenkning i åssiden, er 30 m. lang, 10 m.

bred og 15-16 m. dyp og vilde uten grundstoll vært vannfylt, ca. 4 m. under dagnivået er inndrevet en ort øst- eller nordøstover av ukjent lengde. Malmen er noget fattigere og brecciesonen av ringere mektighet (ca. 10 m.), skjönt nogen anbrudd henholdsvis 5 og 10 m. østenfor og en tverrøsk ca. 30 m. nordenfor viser kisisprengt bergart gjennemsat av årer og sletter. I skråningene nord og vest for dagbruddet er ophopet store masser berghaldsgods. Visse partier består av store blokker fra den eldre tids drift, andre partier av mindre fra senere driftsperiode. En stor del av det er mer eller mindre ertsførende og skulde kunne gjøres til gjenstand for sortering med flotasjonsbehandling av det ertsførende for öie.

Brecciesonen stryker videre i n.n.vestlig retning og der er foretatt enkelte blotninger hvor forekomstens utgående i dagen er sporadisk grønfarvet av Malachitt. I ca. 80 m. avstand fra Pernillegruben er der drevet et mindre dagbrudd (III) eller synk, der er vannfylt med overflate 12 m. x 8 m. På berghalden ligger hist og her litt malm grønfarvet av Malachit.

Fra et punkt ved Sundsbarmsundet, 6-7 m. over vannflaten, er der inndrevet et tverslag vestover for å nå brecciesonen ca. 50 m. under halvöens topp. På berghalden, som stikker utover stranden ved sundet, sees endel grønfarvet sten, som viser sig å være et overtrekk av Malachit, og ved nærmere eftersyn findes også stykker isprengt med Kobberkis, så tverslaget (Charlestonstollen, drevet 1868-73) må ha nådd under sonen og overskåret den i en avstand av ca. 100 m. fra imslaget. (Kjetil Kvaale: "Gullnes verk" (Fortalt av Björn Bekkhus - fyr"styrar" av verket) Bergverksnytt, Tidsskrift for norsk grubedrift, nr. 23, 1919).

Brecciesonen, som ikke følger Sundsbarmvannets store sprekk, men skjærer denne i en vinkel på ca. 30° øst, fortsetter over på den annen side av det trange sund mellem Sundsbarmvannet og Selifjorden, hvor der er flere anbrudd i strøket. Breccien er således minst 2 km. lang, men smalner som sagt av nordover med sporadisk ertsføring til skrentene ovenfor Hyttebekk, hvor det gamle Kobberverks smeltehytte engang har ligget. Det første anbrudd i den steile skrent på østsiden utgjøres av en ort og en synk. Ertsen er som ellers kobberkis, men ledsaget av mere svovelkis enn på vestsiden av sundet. Brecciesonen synes å være et par meter bred, men der er utført alt for liten undersøkelse til bedømmelse av forekomstens forløp nordover på denne side av sundet, hvor de andre anbrudd kun kjendes av omtale.

På Sundsbarmsiden av sundet er inndrevet et kort tverslag ca. 16 m., hvor der er påvist spor av kobberkis. *= Sundsbarmhylleren*

Ertsen i breccieområdet optrer så klattvis, at den er let sjeidbar for hånden, men da et middels sjeideprodukt neppe holder over et par procent kobber og gangbergarten gjennomgående er sur bestående av kvartsit, mindre av feldspat, kalkspat, grønsten o.a., så egner malmen sig dårlig for smelting, kobberet går i slaggen, den må opereres. Tidligere opereringsmetoder, slemning, senere planherden og setsmaskinen egnet sig ikke for malmen, der måtte knuses langt ned for å opnå tilstrekkelig separate korn. Først vor tids flotasjonsmetoder er istand til å frembringe et konsentrat, som med fordel kan gå til hyttebehandling.

2.

Driften av Guldnes Kobberverk har gjentagende ganger vært nedlagt og er blitt tatt op igjen. Hvorvidt der fremdeles gjenstår nogen rester av det oprindelige verksanlegg på Guldnessiden av Sundsbarmsundet er tvilsomt nok. Da det slemvaskeri, som blev drevet i Guldnesbekken i 1540-årene, vistnok blev efterfulgt av et lignende både i 1606 og 1691, beviselig i 1760 og 1780-årene og av et mere moderne i 1860-70 årene, er det ikke rimelig, at noget av det oprindelige gjenstår. Dette reduserer sig nu til nogen murrester i dalbunnen nedenfor fossen samt rester av en muret dambygning ca. 140 m. derfra på det ca. 40 m. höhereliggende platå ovenfor fossen.

Mere omfattende er resterne av det opereringsverk, som ble opsatt mellem Kongsgruben og Guldnesbukten i 1860-årene. Der gjenstår fundamentet for den til dampmaskinhuset hørende høie murstenspipe samt fundamentet og endel treverk tilhørende opereringsverkets soldsetningsmaskiner, ennvidere grunnmuren til maskinhuset, enkelte avløpsrender, laboratoriets kloakavlöp osv. Eldre, sandsynligvis fra 1619 (Kongebrev av 26/8 1619 til Alex. Rabe v. Pappenheim, lensherre over Bratsberg, se Brännichs foliant nr. 2) er grunnmur av beboelseshus opdelt i flere rum samt forlengelse med rester av staburstener, tilsammen av 35 m. lengde og 8 m. bredde, samt grunnmur av et mindre hus, begges ruiner beliggende

et kort stykke op fra stranden 100 m. østenfor pokverkets ruiner.

Kapteinsbygningen, opkaldt efter englenderen John Daves, mining captain (d.e. grubestiger), er opført av tre i 1869 oppe i ås-skråningen straks østenfor pokverket, og står ennu, men er i den senere tid dårlig vedlikeholdt. Likeledes gjenstår fra nevnte tid en stall opført av tre like ved resterne av laboratoriet. Grundmur av barakken ved Charlestonstollens mundlok er også rester fra 1880-årene. Eldre er vel en grundmur (12 x 7 m), som ligger oppe i åssiden ca. 50 m. østenfor Kongsgrubens dagbrudd.

I motsetning til disse yngre ruiner av bergverket er utvilsomt resterne av hytteanlegget ved Hyttebekk fra den eldste tid nærmere bestemt fra 1540-årene. Ved stranden tilhøre for odden hvor hytteruinerne ligger er rester av brygge og skråplan for landsetning av malmprammer synlig like under vannspeilet. Det er opsatt av tømmerstokker og nogenlunde godt bevart. På den amnen side av hyttetomten falder Hyttebekken, som kommer fra det 136 m. høiere beliggende Kvislintjørn (ca. 50.000 m²), hvor der sees rester av damanlegg for regulering av det lille vassdrag (nedslagsdistrikt 3 km²). I bekken straks ovenfor hytteruinen sees restene av rennesystem fra bekken til hjulstuen for hyttens blestanordning. Det op-
krast rindelige kraftanlegg har i den senere tid vært anvendt til drift av en bondesag, som forøvrig nu er fjernet, kun rester er tilbake.

Selve hytteanlegget har vært temmelig omfattende. Der skimtes adskillige rester av grundmurer for bygninger og fundamenter for smelteovner, hvis murdeler er styrtet sammen og nu tett overgrodd med mose og skog. Det vilde være interessant å få utgravet det hele, så plasseringen av bygninger og ovner ved et hytteanlegg fra den tid (temmelig nøyaktig 400 år siden) kunde bli opmålt og kartlagt. Anlegget har utvilsomt vært utstyrt med små lave smelteovner, som på Agricolas tid (1550).

3.

✓ Bergver

Guldnes Kobberverk har som sagt hatt flere anleggs- og driftsperioder. De historiske beretninger herom, er å finne hos flere forfattere, således: Jacob Ziegler (Matheseos) professor i Upsala: "Schondia", Strasburg 1536, Georg Agricola: "De veteribus et novis metallis", Chemnitz 1544, libr. II. Kap. 8., Jacob Langebek: "Anledning til en Historie om de norske Bergverkers oprindelse og Fremvekt", København 1758. Carl Deichman: "Historiske Efterretninger om Kongsberg Sølvverk, samt om det gamle norske Bergverk Golmsberg, Kjøbenhavn 1777. Johan Michael Lund: "Forsøg til Beskrivelse over Øvre Tellemarken i Norge, København. 1785 og Hans Jacob Wille: "Beskrivelse av Sillejords Præstegjæld i Øvre Tellemarken i Norge", København 1786. Kjetil Kvaale: "Gullnes verk (Fortalt av Björn Bekkhus - fyr"styrar" av Verket), Bergverksnytt, Tidsskr. f. norsk Grubedrift, Nr. 23, 1918. J.Nes "Til Seljord", Notodden 1925.

I året 1524 utstedte kong Fredrik I. av Danmark og Norge et kongelig privilegium (forlening) til biskop Mogens Lauritssøn I av Hamar på et "Kobberberg" i Seljord prestegjæld i Øvre Telemark, som dengang stod under Hamar bispestol. Forleningen var utstedt til biskop Mogens og hans efterfølgere i stiftet.

Forekomsten, som var beliggende ved Sundsbarmvannet blev kaldt Sundsberget, og det begynnende bergverk fikk 3 års frihet for tiende og avgifter (Privilegiet datert 14/6 1524 for biskopen og hans medinteressenter (Se Langebek: s.

Biskopene inntok i Middelalderen en så godt som fyrstelig stilling, stod i rang over adelen og övet ofte en betydelig politisk innflytelse. Han var selvskreven medlem av riksrådet, utövet den kirkelige jurisdiksjon i sitt stift, opprettet og besatte alle geistlige embeder osv. Hamar bispedømme omfattet Hedmark, Østerdal, Guldbrandsdal, Toten, Hadeland, Ringerike, Nomedal og Øvre Telemark.

Biskopens inntekter var omtrent 1/4 av erkebiskopens og bestod i avgifter av jordegodset, som ved gaver og kjøp etterhånden var blitt betydelig. Fjerdeparten av stiftets tiende, inntekten av sagefald (mulkt) innen kristenretten, fritt opphold på prestegårdene og fri skyss av bönderne under visitasreiser, samt på denne tid (1524) inntekterne av kongelige forleninger (altså også bergverker). Disse avgifter blev vesentlig betalt med varer, så bispen drev handelsvirksomhet.

1) Chr. Ramseth: "Hamar bys historie", Hamar 1899, s. 17 ff.

A. Chr. Bang : "Den norske kirkes historie", Kria. 1912, s. 307, 321 fg.

A. Helland : "Norsk Bergret", Chria. 1907, s. 19.

Man forstår at biskopene hørte til den tids kapitalister som hadde midler til å sette foretagender, såsom bergverker igang. Der foreligger flere eksempler på at geistlige menn både i Norge og Sverige befattet sig endel med grubedrift.

Straks efter utstedelsen av bergverksforleningen, nemlig 17/6 1524 fikk biskop Mogens brev fra Kongen 2) med befaling om å la utmynte 5-lödige fireskillinger (hvide) 96 stk. på marken, og 4-lödige hvide skillinger, 300 stk. på marken, den fine mark å utbringe til 10 gylden. På den ene side skulde stå: "Fredericus D.G. rex novegia" og kongens våben; på den anden: "Moneta nova hammerensis" og Norges riges våben. (Danske Cancelliers Registrant 4. fol. 4., samt det kgl. Kjöbenhavnske selskabs skrifter VIIIde, s. 11).

Forordningen må være utstedt i anledning av forleningen på Sundsberget, da forekomstens malm (kobbererts) var sølvholdig og kjendskapet dertil skulde tyde på, at gruben en tid hadde vært underkastet undersøkelsesdrift.

Biskop Mogens tiltrådte sitt embede i 1513 (Magnus Laurencii de Ansloya) hadde studert i Rostok 1494). Han skildres som en nidkjær mann, som hyppig foretok visitasreiser, og det skal ha vært på en sådan reise til Kviteseid, at han tok veien over Sundsbarmvannet, Bygdehistorikeren Kjetil Kvaale mener, at bispens sandsynlige rute på visitasreiser i Övre Telemark var over Oslo til Drafn (Kobberviken) over Vestfossen, hvor han passerte det gamle Bergverk Egersberg (Diplomatarium norvegicum B.I. s.), videre gjennem Sandsvær, hvor han likeledes måtte passere et gammelt bergverk Sandsberg (Kronens kobberberg) på Meheia i overgangen til Hitterdal, videre over Hjartdal og Flatdal til Seljord. Så gikk færdens tilbake til Flatdal og Dyrlandsdal til Åmotsdal prestegård, derfra over Stordalen til Sundsbarmvannet og over fjeldet passerende Prestediket til Brunkeberg og endelig Kviteseid.

Det er sandsynlig, at forekomstens utgående i dagen, som viste sig i en skrent ved grönfarvete utsondringer av utvitret kobbererts (malchitdannelse), og som er kommet tilsyne ved ras, tidlig har vakt den omboende befolknings opmerksomhet. Tradisjon beretter som sagt, at biskop Mogens på en visitasreise til Kviteseid, hvorhen ruten gikk over Sundsbarmvannet, hørte om ertsforekomsten og tok ved anledning stedet i öiesyn. Snart har han skaffet sig medinteressenter og har sandsynligvis ved hjelp av bergfolk fra de 3 på den tid igangværende bergverk Agersberg (sölvholdige blyforekomster ved gml. Akers kirke, se nedenfor), Egersberg (Vestfossen, Kolberg og Skjelbred, kobber, bly-sölv-forekomster i Eiker) og Sandsberg (Kronens Kobberberg på Meheia i Sandsvær). 1)

2. Langebek s. 290.

1. At der har vært adskillig bergverksdrift i Norge på den tid beviser det brev dat. Mecheln i Flandern 8/11 1528, hvori en Gotskalk Eriksen melder kong Christiern II, som da i sin landflyktighet opholdt sig i Lier ikke langt fra Mecheln i provinsen Antwerpen (i Flandern), at han ikke har tilbudt herren av Bevern (Beverland) og Veere (uttales Fere) s.st. noget bergverk i Norge på livstid, da han ikke dermed kunde være tjent, og anbefaler kongens sekretær Herr Cornelius Dupplicius Scepper til et ringe len i Norge, hvor han kunde få tømmer og annen nödtörft.

Det gjalt for kong Christiern, som påtenkte et krigstog til Norge for å gjenvinne sine riker, hvilket også blev iverksat i 1531, å skaffe pengemidler til dets utrustning. Således også, som det fremgår av ovennevnte brev, ved å tilby en flandersk rikmann, greven av Bevern og Veere et av de tre bergverk Agersberg, Egersberg eller Sandsberg i Norge (se ovenfor).

Om samme sak skriver Melchior de Germania et brev dat. Mecheln 9/11 1538 til kong Christiern, at man ikke kan tilby herren av Bevern og Veere et bergverk i Norge på livstid, da ingen vil bygge det på slike vilkår, men foreslår at bergverket tilbys ham uten avgift for livstid og mot tiende av udbyttet efter hans död, samt anbefaler likeledes Hr. Cornelius Scepper til et len i Norge. (Det siste synes således å ha vært en betingelse). (Se Diplomatarium norvegicum B.I.)

Som bevis for, at der måtte være endel bergverksdrift igang i Norge på den tid, kan også anføres, at da den svenske erkebiskop Gustav Trolle i 1531 foretok sin hemmelige agitasjonsreise i Norge i anledning av Christiern II forventede ankomst fra Nederlandene, optrådte han i bergmannsdragt foregivende å söke arbeide ved norske bergverker. (Brev fra kong Frederik I dat. Gottorp 9/10 1531 - se Langebek s. 291 til kong Gustav I av Sverige).

I 1524 fikk altså biskopen for sig og sine efterfølgere i bispesetet forleningsbrev på kobberberget i Seljord "kvitt og fritt i 3 år og siden så lenge det samme berg holdes ved makt og brukes" Om hvor lenge han og hans medinteressenter holdt verket i drift vites intet sikkert, men hans befatning med bergverksdriften ophørte vistnok ikke før i 1537.

Kong Frederik I, som på grunn av politiske gjøremål efter overtagelsen av regjeringen (1523), i året 1529 hadde sendt sin søn hertug Christian til Norge med fuldmakt til å opptre i hans sted og sette sig inn i forholdene. Han blev imidlertid bare et par måneder juli-august i landet og reiste i september tilbake til Danmark. Berghauptmann Brännich, som på grunnlag av de ovennevnte eldre forfattere av den norske bergverksdrifts historie har skrevet om "Norges Biergverker fra Aaret 1516 til udgangen av 1623" (København 1819) fremholder i denne bok s. 16, at han ikke kan ta feil i at kongesønnen under dette opphold fikk impulser til sin senere bergverkspolitikk i Norge.

Hertug Christian erfarte ialfald, at både kronen og kirken i Norge ikke alene hadde jordegods og slikt, men også satt inne med eller drev bergverker i landet - henholdsvis Agersberg, Egersberg, Sandsberg og Sundsberg. Og hertugens opriktige sympati for Reformasjonen ga sig allerede dengang (1529) betegnende utslag, når han henstillet til kongen å la de kgl. slotte forsterkes med nogen geistlige godser. Og at han, uagtet denne såvelsom de medfølgende rådgivere bestemt advaret ham mot å berøve kirken dens godser eller å bortføre dens klenodier, lot sine drabanter under oppholdet i Oslo ved nattetid plyndre Mariakirken for dens hellige kar.

4.

Da prinsen efter sin fars død 1533 som konge, Christian den 3die, overtok statsstyrelsen, var han i et par år optatt med stridigheter i Danmark (Grevefeiden 1534-36). Under Reformasjonens innførelse i landet, ledet av hans håndlangere blandt de danske adelsmenn i dette for Norge så skjebnesvangre år, blev biskop Mogens Lauritssøn fengslet (av Truid Ulfstand 22/7 1537) og avsatt på grund av sin katolske innstilling og overført i dansk fangenskap. Den reformatoriske iver 1) hadde nok sin bakgrunn i trakten efter den katolske kirkes store jordeiendomme og andre verdier, som nu blev konfiskert til bruk for den verdslige makt, således også bispestolens bergverksforlening.

Samme år 3/10 1537, altså kun et par måneder efter biskopens fengsling, utstedte kongen til sin sekretær Frants Trebau en generalfuldmakt til i Tyskland å søke liebhavere til "ein augenscheinlich reich Bergwerck in Vnseren Königreich Norwegen mer dan an einem Ort erzeigen ..." De tyske bergmenn Melchior Mardorf og Ambrosius Zeuesler, som nettop hadde meldt sig til kongen medbringende ertsprøver som de hadde uttatt i 1537 i Sundsberget og andre forkomster i Telemark, fikk 10/4 1538 i oppdrag å skaffe endel dyktige bergarbeidere fra Sachsen. Det kan nok være at disse to bergbetjenter allerede hadde hatt med Sundsberget å gjøre og hadde vært ansatt i biskop Mogens tjeneste, eller ved en av de andre ovennevnte bergverker og var innvandret i 1518-19 eller tidligere.

I denne forbindelse kan nevnes, at kong Christian den 2den i 1519 sendte en adelsmann Hans Mesche til sin morbror kurfyrst Johann Friedrich av Sachsen for å skaffe betjenter og arbeidere til de norske bergverker. Denne Hans Mesche kan være den samme som den Hans Mezler eller Metsler som nevnes i bergmester Glasers regnskap for Samsberg (tysk forvanskning av Sandsberget i Sandsvær) 1539 å ha levert 40 stykker kvæg til bergverket. I norske Riksregistranter, 1861, B. 1. s. 112-113 sees ennvidere at Hans Medsher von Karlsberg av kong Christian den 3die dat. 18/5 1549 fikk brev på gården Laarö (Laugerud) på Samsberg (Sandsvær) for sin livstid.

Det skulde derfor være interessant å vite hvem denne adelsmann Hans Mesche von Karlsberg egentlig var.

1) Den eneste utenlandske prins som var tilstede på riksdagen i Worms 1521, til hvilken Luther var instevnet var hertug Christian, den senere kong Christian III.

Kong Christians fuldmakt av 3/10 1537 til Franz Trebau går ut på å utby bergverket Sundsberg (som forlening ?) til hvemsomhelst, som kunde være villig til å drive det, samt at han godtok de avgjørelser, som Trebau måtte treffe. Som sagt sendte kongen et halvt år senere de to bergmenn Mardorf og Zeuesler til Sachsen for å skaffe bergarbeidere. De hadde med sig foruten ertsprøver en skriftlig henvendelse (dat. Hamburg 10/4 1538) til sin slektning Kurfyrst Johan Fredrik av Sachsen 1) bilagt med avskrift av en bergordning til retledning for opprettelsen av et bergselskap, og utba sig kurfyrstens betenkning angående hvorledes en sådan bergordning best skulde innsettes. Han bad ham også om å sende en grubeekspert til Norge.

Kurfyrsten svarte i brev av 24/6 1538, at han hadde latt sine bergkyndige uttale sig om det foreliggende utkast til en bergordning for Norge, og sendte ham deres betenkning forfattet i 8 kapitler vedrørende bergfriheter, geverkskaper (Grubeaksjeselskaper), muting osv. Ennvidere sendte han sin Overberghauptmann Wolf Schöneberg's betenkning om det opprettendes bergverk i Norge. Denne fraråder kongen å drive bergverk selv eller overdra det som arvelig forlening, men foreslår å overlade det til et frit bergselskap, som da ble gitt visse privilegier. Videre måtte der bli utarbeidet en bergordning og ansatt tilsynsmenn for utøvelse av bergretten, opkråve tiendeavgift osv. Etter kong Christians ønske sendte kurfyrsten sin erfarne bergmann Hans Glaser fra Schneeberg (bergmester ved Gottesgabe bergverk i Fichtelgebirge, Böhmen), for at han skulde ta bergverkerne i Norge i öiesyn og avgi en generalrapport derom.

Glaser hadde først en sammenkomst med kongen i Gottorp, hvorunder Trebaus avtaler med bergverksinteresserte blev behandlet. Da denne ikke hadde opnådd andet tilbud om overtagelse av bergverkene uten som arvelig forlening (forskrivelse), hadde han ikke villet akseptere det uten nærmere betenkning. Det minder om det forslag, som Melchior de Germania, gjorde Christian II angående overdragelse av et norsk bergverk til greven av Veere som kompensasjon for lån, nemlig uten avgift for livstid og mot tiende av utbyttet efter hans død. Eftersom nu kongen av fremtredende bergmenn var blitt advaret mot å overdra bergverkerne som forlening, men tilrådet å opprette frie bergverker, som var det almindelige i Sachsen, benyttet han sig tilskyndet av bergmester Glaser, av Trebaus forbehold likeoverfor liebhaverne og tilbød ham og hans selskap å overta driften av bergverkerne efter bergordningen.

Glaser synes å ha fremholdt det betenkelige i å overgi bergverkerne og deres grubefelter på denne middelalderske måte til Trebaus selskap, da man kunde risikere, at de ble drevet på rov uten forhåbningsdrifter (undersøkelse og opfaring) og derefter nedlagt uten at kongen kunde hindre det.

Bergmesteren reiste nu i begynnelsen av september til Norge med kongens sekretær Anton Bryske 2) som tolk. Han satte sig i forbindelse med befalingsmannen på Akershus herr Peder Hansen Basse (Litle) angående forskjellige fornødenheter for bergverkene og drog så sammen med Hans Semler, en bergmann fra Thüringen 3) på befarings av bergverkerne, Egersberg, Sandsberg og Sundsberg.

Imidlertid skulde Anton Bryske skaffe både mundtlige og skriftlige betenkninger og beregninger om bergverkene fra alle de bergmesterknekter (stigere), som da var i landet og selv hurtigst mulig bringe dem til Gottorp for at kongen, når Glasers beretning om sine befaringer forelå, kunde foreta en sammenligning.

Bergmester Glasers innberetning, som er udatert, omhandler ikke nogen beskrivelse av forekomstene, men innskrenker sig til å si, at der er åpnet en rik velsignelse. Derimot berøres kortelig manglerne ved de eksisterende bergverksanlegg ved Sundsberget, som han kalder Goldnisberg (efter Guldnes i Sundsbarmvandet, hvor Sundsberget ligger), ved Moysesberg (kaldt så efter Mosenap- det senere Omdals verk samt Sligstöl i Fyrisdal), ved Sandsberget (som han kalder Samsonberg senere Samsberg i Sandsvær), hvortil vistnok også hørte Kolberg og Skjelbredgrubene med anlegg ved Vestfossen (det gamle Egersberg). Endelig omfatter rapporten bergstadsanlegg ved Gjemsö Kloster ved Skien. Man merker at Glaser, som kommer fra Erzgebirges grube-

1) Johan Fredrik av Sachsen (kaldt den höimodige) der likesom kong Christian var streng lutheraner, og en av hovedmennene i den Schmalkaldiske religionskrig 1546-47, blev slått og fanget i slaget ved Mühlberg, mistet sin kurverdighet og sine lande.

2) Anton Bryske av dansk adelig slegt, og regnes for dens betydeligste mann, höit ansett for sin lærdom og karakter. Han var på denne tid Chr. III sekretær og et års tid berghauptmann i Norge, ble senere rikskansler.

3) som formodenlig fra tidligere var ansatt ved et av bergverkerne.

distrikter ikke reflekterer over at de telemarkiske og sandsvørske forekomster kanskje optrer med andre eiendommeligheter enn de han kjender i sitt hjemland.

De videre begivenheter angående disse grubers skjebne, som er omtalt i berghauptmand Brännichs bok: "Historiske Efterretninger om Norges Biergverker fra året 1516 til utgangen av 1623" (København 1819), skal her kun kortelig omtales.

Stoffet trenger imidlertid å behandles adskillig anderledes enn det er gjort fra Brännichs hånd, såfremt det skal kunne bli tilgjengelig for almenheten. I "Norges Biergverker" er de foreliggende dokumenter simpelthen citert kronologisk etter hverandre nesten uten nogensomhelst bearbeidelse.

I en utførligere beretning om de første tilløp til bergverksdrift i Norge enn denne befaringsrapport skal jeg som sagt forsøke å rette på denne mangel samt tillegge resultatene av de seneste arkivundersøkelser på området. Men et sådant arbeide kræver så megen tid, at jeg først senere kan befatte mig dermed.

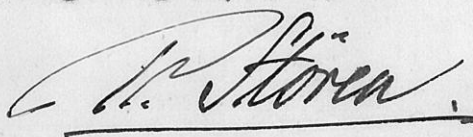
Efter å ha avgitt sin innberetning om bergverkene fikk bergmester Glaser, som i beg. av oktober 1538 stod i begrep med å vende tilbake til sitt arbeide i Gottesgabe i oppdrag å hverve bergfolk samt skaffe diverse apparatur og deslike for de norske bergverker. Han fikk på kongens anmodning hos kurfyrsten 2 års permissjon fra sin stilling for å organisere bergverksdriften i Norge, et arbeide som han begyndte å forberede allerede mens han var i Sachsen.

Glasers missjon, var samtidig meddelt kansleren Wolfgang von Utenhof 1), som nettop opholdt sig i Sachsen, og foranledigede denne til gjensvar (21/11 og 13/12) 1538) angående utfaldet av hans og Glasers anstrengelser med å søke interessenter til et bergselskap for Norge.

Det fremgår av brevet, at de grubeinteresserte kjøpmenn i Leipzig, hvor fra gammel tid de store årlige varemarkeder holdtes, ikke hadde de beste efterretninger om sine landsmenns tidligere befatning med bergverksdrift i de skandinaviske lande. De hadde betenkeligheter ved å sette penger i et utenlandsk grubeforetagende hvor de på grunn av den lange avstand ikke kunde øve kontroll med driften. De måtte også betenke sig på å sende bergfolk derhen av frykt for mulige krigerske begivenheter, eftersom det var hendt at bønderne på stedet hadde benyttet leiligheten til å anfælde og slå bergfolkene ihjel. Det het fra tidligere dager, at de norske og svenske var slik, at når utlendinger, som drev grubedrift i deres land, hadde funnet anbrudd med kobber og sølv, så tok befolkningen selv al fordel derav.

Fortsettelse følger.

Kongsberg 30/10-1943.

1) Wolfgang v. Utenhof, f. i Sachsen ca. 1495, d. 1542, Frederik Is. og Christian III tyske kansler, hørte til en adelig tysk familie.

Norges Geologiske Undersøkelse

Bergarkivet.

Norges Geologiske Undersøkelse
Bergarkivet
Rapport nr.: 607-01

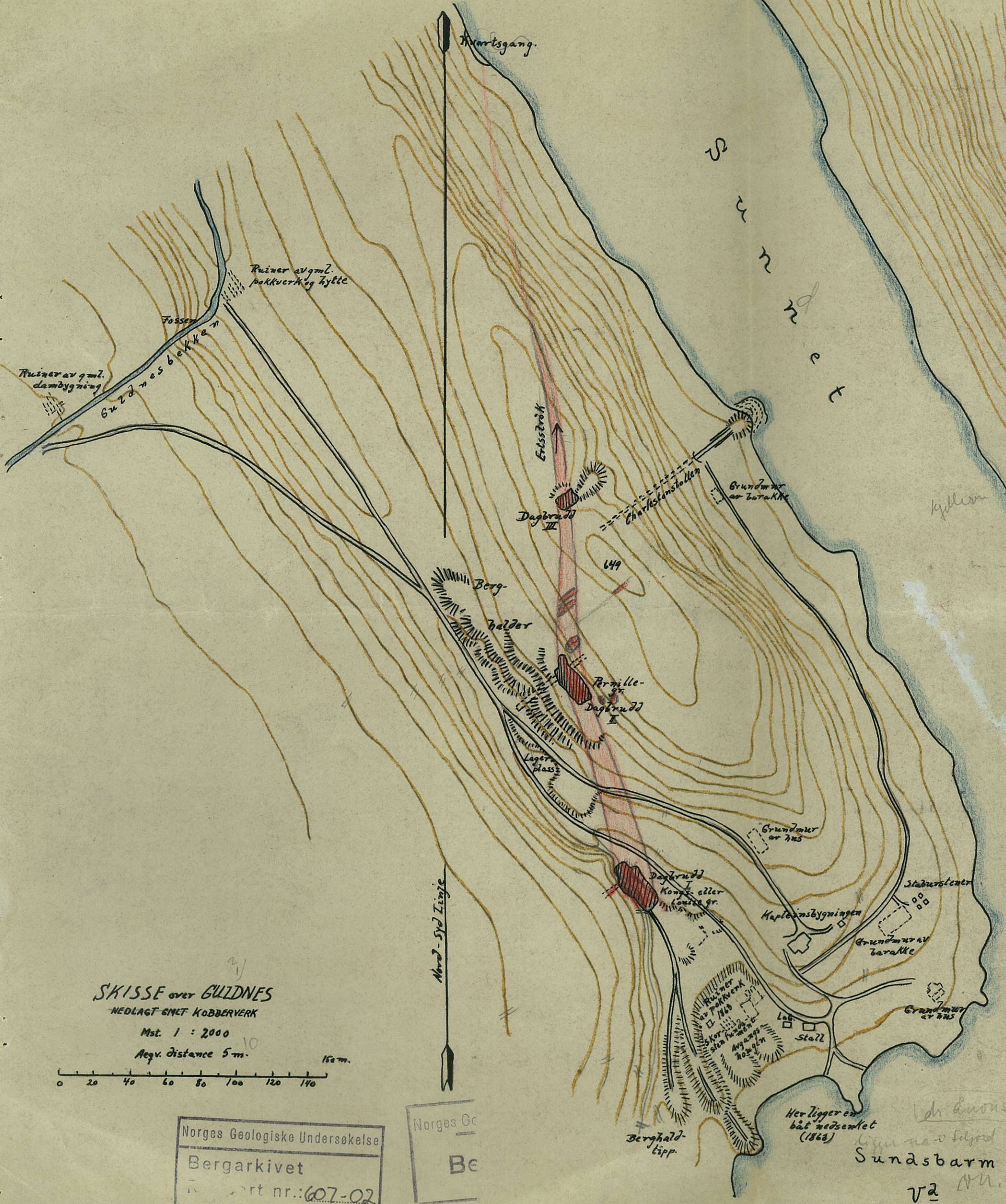
GULDNES KOBBERVERK
(medl.)
Ved Sundsbarm Vandet, Øvre Telemark

0 500 1000 2 3 4 Km.

Ekvid 30m.
1: 50 000

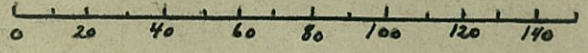
Norges Geologiske Undersøkelse
Bergarkivet.

SKISSE over GULDNES
NEDLAGT SMET KOBBERVERK

Mst. 1 : 2000
Aeqv. distance 5 m.

Norges Geologiske Undersøkelse
Bergarkivet
Kart nr.: 607-02

Norges Ge
Be

Her ligger en båt nedsenket (1863)
Sunds barm
v2